

KULTEGIN VA BILGAXOQON BITIKTOSHLARI

Abdurahimova Zarrina Anvarjon qizi

Farg'ona davlat universiteti Filologiya fakultiteti talabasi

+998938381886

zarinaanvarovna07@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19910432>

Annotatsiya. ushbu tezisdagi Kultegin, Bilgaxoqon va To'nyuquq bitiktoshlari haqida fikr yuritiladi. Bitiktoshlar va ularning o'rganilishi haqida ma'lumotlar berilgan va ulardagi matnlardan na'munalar ma'nolari bilan sharhlangan.

Kalit so'zlar: Kultegin, Bilgaxoqon, Yo'llug' tigin, Eltarish xoqon, Ko'k tangri, Yelizaveta Klemens va eri Dmitriy Klemens

Annotation: This thesis discusses the inscriptions of Kultegin, Bilga Khagan, and Tonyukuk. It provides information about the inscriptions and their study, and includes examples from the texts with explanations of their meanings.

Keywords: Kultegin, Bilga Khagan, Tonyukuk, Yollug Tigin, Elterish Khagan, Sky God (Kok Tengri), Yelizaveta Klemens and her husband Dmitriy Klemens.

АННОТАЦИЯ: в данном тезисе рассматриваются надписи Культегина, Бильге-кагана и Тоньюкука. Приводятся сведения об этих памятниках письменности и их изучении, а также даются примеры текстов с их толкованием.

Ключевые слова: Культегин, Бильге-каган, Тоньюкук, Йоллуг тигин, Эльтериш-каган, Көк Тенгри, Елизавета Клеменс и её муж Дмитрий Клеменс.

“Bilga xoqon” bitigi ham Yadrintsev tomonidan topilgan. U Kultegin bitigtoshidan 1 km janubiy-g'arbiga o'rnatilgan. Uning bo'yi 3 m 45 sm, eni 1 m 72 sm, qalinligi 72 sm. U 80 satrdan iborat. Aslida, Kultegin – Eltarish xoqonning kichik o'g'li. Bitiktosh 702-yilda o'rnatilgan. Akasi Bilga xoqon tilidan Yo'llug' tigin yozgan. Unda Bilga xoqonning turk xalqiga aytgan yurak so'zlari bayon qilingan. Kultegin dono, bahodir inson sifatida tasvirlanadi. Bilga xoqon-Eltarish xoqonning katta o'g'li. Uning qabridagi yozuv ham Yo'llug' tigin tomonidan yozilgan. Tosh 735-yilda o'rnatilgan.

VI asr o'rtalarida Oltoy, Yettisuv va Markaziy Osiyodagi turli qabila va xalqlar birlashib, turk hoqonligi deb atalgan davlat vujudga keldi. Biroq bu davlat markazlashgan davlat bo'lmay, balki o'nta turk qabilasining federatsiyasi edi. Turk xoqonligidagi qabila va xalqlar ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotning turli bosqichida yashar edilar. Dehqonchilik bilan shug'ullanuvchi o'troq aholi bilan birga chorvachi ko'chmanchilar ham juda ko'p edi. O'troq aholi patriarxal-feodal bosqichida yashasa, ko'chmanchi aholi, asosan, patriarxal-jamoa tuzumi bosqichida bo'lib, ularning jamoasi sinfiy ziddiyatlarning chuqurlashuvi va tobelarning ko'payishi bilan asta-sekin feodallasib bormoqda edi. Davlat boshida “xoqon” va zodagonlarning kengashi “qurultoy” turar edi. Qabila boshliqlari “bek”, yirik amaldorlar “tagin”, “shodi” va boshqa nomlar bilan, aholi “budun” yoki “qora budun” nomi bilan yuritilar edi. Turk hoqonligi Xitoy, Vizantiya va boshqa mamlakatlar bilan savdo-sotiq aloqalarida bo'lgan. Davlat territoriyasida yagona hokim din bo'lmay, osmon kulüti, zardushtiylik, shamanizm va boshqa dinlar hamda ularning sinkretik formasi tarqalgan edi.

Xitoy yilnomasi “Tan-shu”da turklarning ko'mish marosimi bunday ta'riflanadi: murda boyliklari, jangda mingan oti bilan birga kuydiriladi, xoki dafn qilinib, marhum qancha

dushmani o'ldirgan bo'lsa, uning qabriga shuncha tosh qo'yiladi va marhumning surati ishlanadi, uning qilgan ishlari o'yib yoziladi.

O'rxun-Enasoy yodgorliklarining ko'pi mana shunday qabr toshi yodgorliklaridir. Bulardan Mog'ilyon va, xususan, Kulteginning qabr toshlari juda muhimdir.

Shundan so'ng Bilga xoqon o'zining davlat chegaralarini, qo'shni xalqlar bilan bo'lgan do'stona munosabatda hamda olib borgan urush-yurishlari va boshqalarni hikoya qiladi. U o'zini “Yo'qsul xalqni boyitgan”, “Oz sonli xalqni ko'paytirgan” “adolatli hukmdor” sifatida tasvirlaydi: ***Joq cho'qay buduvo'q kop kabartdo'm (yoki kobratdo'm) cho'qan buduno'q bal qo'lto'm az buduno'q o'ko'sh qo'lto'm . Azu bu sabo'mda irid barqu ?***

Mazmuni: Men halok bo'lgan, qashshoq xalqni butunlay (oyoqqa) turg'izdim (yig'dim), qashshoq xalqni boy qildim, oz sonli xalqni ko'p sonli xalqqa aylantirdim. Mening so'zlarimning biror yolg'oni bo'lmas!..

Bilga xoqonning balanparvoz so'zlaridan keyin turk xoqonligi tarixi, urush-yurishlar hikoya qilinadi. Bilga xoqon davridagi voqealar bayonida Kulteginning faoliyatiga ko'proq o'rin beriladi. Uning davlatni kengaytirish va mustahkamlashdagi, urush-yurishlardagi xizmatlari tasvirlanadi, qahramonona janglardan epizodlar hikoya qilinadi. Matn Kulteginning o'lkalardan ta'ziya uchun choparlar keladi, qo'y yili – (732) 9-qoyning 27 kuni dafn etish marosimi o'tkaziladi. Bilga xoqonning tilidan aytilgan so'zlarda Kulteginndan judolik qayg'usi marsiyaga xos uslubda bayon etiladi, turli badiiy til vositalari qo'llaniladi: *Ko'l tigin yo'q arsar, kop oltachi artigiz! Inim Ko'l tigin kargak bolti, o'zim saqintim ; korur kozim kormaz tag, bilir biligim bilmaz tag bo'ldi, o'zim saqintim. OQ TANGRI yasar, kisi oqli ko'p o'lraili torumis.*

Mazmuni:

Agar Kultegin bo'lmasa edi. Hammangiz halok bo'lar edinglar. Mening inim Kultegin o'ldi, men qattiq qayg'urdim; ko'rar ko'zlarim ojiz bo'ldi, aql fahmim o'tmas bo'lib qoldi. O'zim qayg'urdim. Qismat (vaqti)ni ko'k samo (xudo) taqsim qiladi, odam bolasi o'lish uchun tug'ilgan...

Kultegin qabr toshi yozuvi turk xoqonligi davlatining ijtimoiy-siyosiy hayoti, qabila va xalqlarning urf-odatlarini, tili va ma'lum darajada badiiy so'z san'ati bilan tanishtiradi.

Biz yuqorida Kultegin va Bilgaxoqon bitiktoshlari haqida to'liqroq ma'limot berishga va unda yozilgan matnlardan parcha olib, mazmunini sharhlashga harakat qilganmiz.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. “Kultegin” yozma yodgorligi
2. “Bilga xoqon” yozma yodgorligi
3. “Qadimgi turkiy adabiyot” darsliklari
4. “O'zbek adabiyoti tarixi” (1-jild)